

**ՔՄՀԿ-ում տեղի ունեցած ֆննարկման սղագրություն
ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններ. քրդական գործոն**

Զեկուցող՝ քաղաքական վերլուծաբան Ռիչարդ Կիրակոսյան

Խնդիրը դիտարկվելու է մասնավորապես չորս տարբեր տեսանկյունից:

Նախ՝ կդիտարկվեն ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունների զարգացման ընդհանուր հիմքերը: Երկրորդն այս հարաբերությունների զարգացման հեռանկարն է իրաքյան պատերազմի կոնտեքստում: Երրորդը քրդական հարցի զննումն է, և չորրորդն այս հարաբերությունների էներգետիկ բաղադրիչն է:

Կներկայացվի նաև քրդական գործոնի կարևորությունը Հայաստանի համար:

Նշենք, որ քրդական հարցի կարևորությունը հատկապես ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմական հարաբերություններում նոր չէ: Մինչև իրաքյան պատերազմը և անգամ մինչև 2001թ. սեպտեմբերի 11-ը կարող ենք նկատել մի կարևոր մոտեցում. ԱՄՆ-ը Թուրքիային դիտարկում էր ոչ այնքան դաշնակից, որքան տարածաշրջանային խաղացող Կովկասում և Կենտրոնական Ասիայում՝ իբրև Սովետական միության դեմ օգտագործվող ուժ:

Երկրորդ ուշագրավ փաստն այն է, որ սեպտեմբերի 11-ից հետո Թուրքիայի նկատմամբ ամերիկյան ռազմավարական ընկալումները՝ որպես դաշնակցի դերակատար, փոխվեցին: Կարևորվում է Թուրքիայի մուտքը ԵՄ՝ իբրև աշխարհիկ մուսուլմանական պետության օրինակ ահաբեկչության դեմ պատերազմի կոնտեքստում: Այս ամենն, իհարկե, դիվանագիտական PR էր, սակայն շատ հետաքրքիր է ԱՄՆ-ի ռազմական քաղաքականության նոր հեռանկարում:

Սեպտեմբերի 11-ից հետո ամերիկյան ռազմական քաղաքականության արդյունքում ռազմական բազաների ցանց ստեղծվեց Կենտրոնական Ասիայում, և պատմության մեջ առաջին անգամ ռազմական ներկայություն ապահովվեց Հարավային Կովկասում՝ Վրաստանում և Ադրբեջանում: Իրաքյան պատերազմից առաջ ԱՄՆ-ը թուրքերին դիտում էր իբրև գործընկերներ՝ միևնույն ժամանակ չցանկանալով նրանց վերապահել նավթային պաշարների տեղափոխման հանգուցային գործոնի դերը:

Առավել անցանկալի էր Անկարայի և Բաքվի միջև ռազմական հարաբերությունների ամրապնդումը:

Երկրորդը իրաքյան պատերազմի արդյունքում ձևավոխված ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններն են. պատերազմի հենց սկզբում ԱՄՆ-ի առաջին բախումը տեղի ունեցավ Թուրքիայի և ոչ թե Իրաքի հետ, երբ թուրքական պառլամենտը մերժեց ամերիկյան զորքերի տեղակայումը Թուրքիայի տարածքում և հյուսիսից Իրաք ներխուժելու համար թուրքական տարածքի օգտագործումը:

Սա շատ կարևոր է. եթե Թուրքիայում դա դիտարկվում էր իբրև ազգային անվտանգության հարց, ԱՄՆ ռազմական շրջանակներում այն դիտարկվեց իբրև դավաճանություն: Այդ քայլի արձագանքները մինչ օրս առկա են: ԱՄՆ-Թուրքիա ռազմական հարաբերություններում նման իրավիճակը չպետք է թերագնահատել. Թրումենի նախագահությունից ի վեր առաջին անգամ Թուրքիան դիտարկվեց իբրև ոչ այնքան վստահելի ռազմական դաշնակից: Սա ուշագրավ շրջադարձ էր, եթե հիշենք, որ Թուրքիան մասնակցություն է ունեցել կորեական պատերազմում, եղել է ՆԱՏՕ-ի կազմում, երկու համաշխարհային պատերազմից հետո բոլոր նման ուժային հարցերում եղել է ԱՄՆ-ի կողքին, և, փաստորեն, առաջին անգամ Թուրքիան մարզինալացվում է:

Այս ամենն ավելի հստակ արտահայտվում է իրաքյան պատերազմի երեք դրվագներում.

Առաջին՝ ամերիկյան զինվորները ձերբակալել և զինաթափել են Իրաքում գործող թուրք հրամանատարներին (իբր նրանք թուրքամետ գործողություններ են իրականացրել՝ նպատակ ունենալով ապակայունացնել Քրդական տարածաշրջանային ղեկավարության դիրքերը): Սա լարվածության ամենից ակնառու ցուցիչն էր: Պետք է նշել, որ առաջին անգամ ՆԱՏՕ-ի անդամ դաշնակից երկիրն այսպես ակնառու մերժում է ԱՄՆ-ի ռազմական ծրագրերը:

Երկրորդ՝ թուրքական հրամանատարներին ձերբակալեցին՝ մեղադրելով Իրաքի թուրքամետ փոքրամասնությունների շրջանում հատուկ զինավարժությունների անցկացման մեջ: Իսկ սա մի տեղամաս էր, որն իրաքյան նոր պայմաններում համարվում էր դաշնակիցների վստահելի վայր:

Երրորդ՝ ոչ պակաս կարևոր է քրդական հարցը, որն այսօր ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններում դարձել է լուրջ լարվածության առարկա:

Թուրքիայի պնդումն Իրաքի տարածքային ամբողջականության վերաբերյալ ցույց է տալիս քրդական հարցի կարևորությունը:

Չորս գործոն են բաժանում ԱՄՆ-Թուրքիա մոտեցումներն Իրաքի հարցում.

Առաջինը վերաբերում է Իրաքի ապագային. ո՞րն է լինելու Իրաքի ապագան. առավել հնարավոր սցենարն Իրաքի միասնական պետության վերացումն է և շիական, սուննիական ու քրդական մասերի ստեղծումը: Սա այն է, ինչից թուրքական կողմը շատ է վախենում: Քրդական գործոնի նկատմամբ հետաքրքրության մեծացումը վտանգում է թուրքական պետության տարածքային ամբողջականությունը, Թուրքիայի ազգային անվտանգությունը: Ընդ որում, քրդական փոքրամասնությունները մոբիլացվում են Արևմտյան Հայաստանի տարածքում:

Երկրորդ կարևոր կետն այն է, որ քրդերն իրաքյան հարցում ԱՄՆ-ի միակ գործընկերներն են թե՛ այսօր և թե՛ ապագայում:

Երրորդ՝ քրդերը կարող են իբրև զենք օգտագործվել ամերիկացիների կողմից Իրանի դեմ պայքարում (դա ավելի քիչ հավանական է Սիրիայի հարցում, սակայն հնարավոր է): Այլ կերպ ասած՝ քրդերի խնդիրը, շահարկվելով ազգային փոքրամասնությունների խնդիրների և ոչ թե շիա-սուննի հակամարտության համատեքստում, իրանյան ռեժիմը ներսից ապակայունացնելու միջոց է: Այս գործելաձևը դրված է ամերիկյան քաղաքականության օրակարգում (ընդգրկելով նաև Ադրբեջանն ու Իրաքը): ԱՄՆ-ը նաև տնտեսական օպերացիաներ է իրականացնում Իրանի ապակայունացման համար՝ գազի գների դեմ բողոքներ և այլն, որ կարող են լուրջ պոթենցիալներ առաջացնել երկրի ներսում: Նոր Իրաքում քրդերն ամերիկացիների համար դիտվում են հույսի խորհրդանիշ, իբրև ԱՄՆ-ի դիրքի և ներկայության խարիսխ:

Ըստ ԱՄՆ-ի ռազմավարական ծրագրերի՝ Իրաքում ամերիկյան ներկայության երկու ձև կարող է լինել. առաջինը, ինչպես Հյուսիսային Կորեայում էր, ամերիկյան ռազմական ուժերը կենտրոնացնել հասարակությունից դուրս՝ հեռու աշխույժ շրջաններից՝ որպես ռազմական ամրոցներ: Ռազմական քաղաքականության երկրորդ

ասպեկտն այսօր ոչ թե գորքերի ավելացումն է, ինչպես հաճախ ներկայացվում է, այլ Իրաքում՝ Իրանի սահմանի երկայնքով ռազմական ուժի վերջնական հաստատումը:

Քրդական պրոտո-պետության կամ քրդական գործոնի ուժեղացման չորրորդ կետը վերաբերում է Էներգետիկայի, հատկապես նավթի ոլորտին և այդ ոլորտում քրդերին տրվող դերի աճին: Օրինակ՝ սեպտեմբերին տեխասյան Hunt Oil նավթային ընկերությունը, որը վերահսկում է Ջորջ Բուշ Կրտսերի հանրապետական մտերիմներից մեկը, նավթային համաձայնագիր է ստորագրել Քրդական տարածաշրջանային ղեկավարության հետ՝ շրջանցելով իրաքյան Էլիտան ու Բաղդադը: Ֆրանսիական, ամերիկյան, կանադական և անանուն կազմակերպությունների կողմից (դրանք մամուլում հայտարարվում են իբրև ռուսական) նավթամշակման, նավթարդյունահանման չորս նոր պայմանագիր է ստորագրվել ոչ թե իրաքցիների, այլ քրդերի հետ: Նավթամշակման գործարանների վերաբերյալ այս գործարքներն արժեն ընդամենը ութ հարյուր միլիոն դոլար, ինչը նավթային բիզնեսում մեծ թիվ չէ, սակայն դրանց կարևորությունն այն է, որ ստորագրվել են Քրդական տարածաշրջանային ղեկավարության միջոցով և ոչ թե Բաղդադի: Իրաքի Էներգետիկայի նախարարը քննադատել է այս բոլոր պայմանագրերը՝ դրանք համարելով անօրինական: Այս ամենը դիտարկվում է իբրև ալ-Մալիքի ղեկավարության հետ լարվածության և դժգոհության արտահայտություն:

Փաստորեն տեխասյան կազմակերպության և չորս նոր պայմանագրերի օրինական կնքումը նշանակում է, որ ամերիկացիները ցանկանում են ուժեղացնել քրդերի դիրքերը: Ամերիկացիների համար Էներգակիրներով հարուստ գոտին արժեք չունի, եթե այդ Էներգակիրները տեղափոխող հնարավորություններ չկան: Սա վերաբերում է նաև քրդական խնդրին:

Հարկ է նշել, որ իրաքյան պատերազմը միայն Էներգետիկայի շուրջ չէր, ինչպես կարծում են շատերը: Նավթը պատճառ էր, բայց ոչ առաջնայինը և միակը: Եթե օբյեկտիվ գնահատենք նավթի արդյունահանման և արտահանման ծավալները Սադդամ Հուսեյնից առաջ և դրանից հետո, ապա կնկատենք, որ այսօր ավելի քիչ նավթ է արտահանվում արտաքին շուկա: Իրաքյան պատերազմն ԱՄՆ-ի ռազմավարական գործընկերներին ուժեղացնելու նպատակ ուներ, և դա է պատճառը, որ քրդերն այսօր

ԱՄՆ-ի մերձավորարևելյան քաղաքականության հարցում նոր և հետաքրքիր դաշնակիցներ են: Սա պայմանավորված է նաև նրանով, որ քրդերն այսօր տարածաշրջանում կրոնական բնույթի հակասություններ չեն առաջացնում:

Ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ այսօր Քրդստանում ակտիվ է ոչ միայն ԱՄՆ-ը, այլև Իսրայելը, որը էներգետիկ, առևտրային ու հեռահաղորդակցման ոլորտներում քրդերի ամենաակտիվ գործընկերն է: Սա չափազանց կարևոր է փաստորեն չի բացառվում թուրք-իսրայելական ռազմավարական հարաբերությունների անկման հեռանկարը:

Ի՞նչ նշանակություն ունի կամ կունենա Քրդական հարցը Հայաստանի համար: Ի տարբերություն ՀՀ արտգործնախարարության այն տեսակետի, թե ետպատերազմյան Իրաքում տեղի ունեցող իրադարձությունները կամ քրդական հարցի այս կամ այն զարգացումը որևէ գործնական ազդեցություն կամ դեր չունեն Հայաստանի համար, բացի մեկից, այն է՝ Թուրքիայի ապակազմավորում, մենք համարում ենք, որ քրդական հարցը լուրջ մարտահրավեր է Թուրքիայի համար՝ ավելի ճնշող, քան օրինակ Ղարաբաղյան հարցը, կամ որևէ հարց Կովկասում, կամ, եթե կուզեք, նաև հայ-թուրքական հարաբերությունները:

Հատկապես Հրանտ Դինքի սպանությունից հետո հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավմանն ուղղված ամենից ակտիվ լոբբին, որը թուրքական ռազմական ուժերում է (ամերիկամետ զեներալներ), ցանկանում է հայ-թուրքական սահմանի բացումն առանց նախապայմանների (ոչ մի խոսք Յեղասպանության ճանաչման մասին), և, իհարկե, առանց դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման:

Ինչու՞. միայն և բացարձակապես քրդական հարցի պատճառով: Առաջին անգամ տնտեսական հարաբերությունների բարելավումը կամ զարգացումը Հայաստանի և Թուրքիայի միջև Թուրքիայի ազգային անվտանգության տեսակետից դիտարկվում է անհրաժեշտություն սահմանային քրդաբնակ շրջանների իրավիճակի կայունացման համար: Նման զարգացումն ավելի շահավետ է թուրքական կողմի համար: Քրդական հարցի լուծման՝ թուրքական զինվորականության սցենարն ավելի կոմպլեքս է, քան ամերիկյան ծրագիրը: Թուրքերը ներքին և խորքային հարցեր են լուծում. Թուրքիայի

քրդերը Թուրքիայի քրդերն են, իսկ Իրաքի քրդերն այլ են: Թուրքիան փորձում է համոզել ԱՄՆ-ին հասկանալ այս տարբերությունը:

Վերջին երեք տարիներին ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը միտումներ ունի PKK-ի հարցը դիտարկել ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերությունների կոնտեքստում:

Ըստ թուրքական պաշտոնական տվյալների՝ Թուրքիայում այսօր կա ընդամենը 1500-2000 ակտիվիստ PKK-ական, իսկ Հյուսիսային Իրաքում՝ 3600-4000:

Ի՞նչ են անում թուրքական ռազմական ուժերը. ամեն հոկտեմբեր ամսին (քանի դեռ ձյունն անանցանելի չի դարձրել լեռնային ճանապարհները), իբրև ավանդույթ, ռազմական գործողություններ են իրականացնում քրդերի նկատմամբ, դրանով իսկ խափանելով Հս. Իրաքից PKK-ի գրոհայինների ռազմական մատակարարումը:

Թուրքական ռազմական քաղաքականության մեջ ներկայում երկու նոր զարգացում է դիտարկվում: Առաջինը ռազմավարության փոփոխությունն է. կայուն, պրոֆեսիոնալ ռազմական ուժեր օգտագործելու փոխարեն թուրքերն սկսել են օգտագործել նորակոչիկներ: Երկրորդ՝ նրանք օգտագործում են գյուղական շրջանների քրդերին՝ տեղական ոստիկանության գործառույթներն իրականացնելու համար: Հետաքրքրական է նաև նոր ռազմական հետախուզական, այսպես կոչված, «սիսալ դրոշակի» քաղաքականության կիրառումը. թուրքերին՝ իբրև PKK-ի անդամներ, ուղարկում են՝ հետախուզելու տարածքը, զինապաշարի առկայությունը:

Մյուս կողմից, Թուրքիայում մեկ այլ տակտիկա են օգտագործում PKK-ականները: 2007թ. սեպտեմբերի 13-ին Թուրքիայում PKK-ականներն առաջին անգամ ահաբեկչական գործողություններում օգտագործեցին Հս. Իրաքի PKK-ականների տակտիկան: Թուրքիայի քրդական տարածքում ավտոբուսի վրա հարձակումը և 12 թուրքերի սպանությունը, որը պատասխան էր թուրքերի կողմից PKK-ի լիդերներից մեկի կնոջ սպանությանը, տիպիկ իրաքյան PKK-ականների պահվածք էր: Այս արարքը ցույց տվեց թուրքերի դեմ քրդական պայքարի նոր ձեռագիրը, որի բնորոշիչներն են Իրաքից բերված զենքը և իրաքյան PKK-ականների կազմակերպած ռազմական մարզումները: Առաջին անգամ կարող ենք տեսնել մահապարտների ահաբեկչական հարձակումներ:

Տակտիկայի նման փոփոխությունը նշանակում է, որ առաջիկայում Թուրքիայի քրդերը կանցնեն իրաքյան քրդերի գործելաոճի հաջորդ փուլերին (մարդկանց

առևանգում, գլխատում և այլն): Նրանք ազդելու են նաև թուրքական հասարակական կարծիքի վրա: Հետաքրքրական է, որ Թուրքիայում PKK-ի կողմից կիրառվում են ամերիկյան ռազմական սպառազինությունները և սարքավորումները, որոնք մատակարարվել էին Հյուսիսային Իրաքի քրդերին: Փաստորեն ամերիկյան զենքն օգտագործվում է թուրքերի դեմ: Արդյունքում՝ ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններն ավելի են վատթարանում:

* * *

Իբրև եզրակացություն նշենք, որ այս ամենը կարող է անուղղակիորեն ազդել ցեղասպանության հարցի վրա, իսկ հայ-թուրքական ապագա հարաբերությունների վրա՝ ուղղակիորեն: Չմոռանանք, որ տասնամյակներ շարունակ և մինչ այսօր Պենտագոնը և ԱՄՆ-ի ռազմական ուժերը պաշտպանել են Թուրքիային Կոնգրեսում ցեղասպանության բանաձևերի քննարկման և ընդունման կանխման հարցում՝ դա պատճառաբանելով ՆԱՏՕ-ում Թուրքիայի անդամությամբ: Եթե սրան գումարենք նաև տարածաշրջանում և հատկապես Թուրքիայում հակամերիկյան տրամադրությունների ուժեղացումը, ապա կարող ենք եզրակացնել, որ ԱՄՆ-Թուրքիա հարաբերություններն ավելի շուտ վատթարանալու են, քան բարելավվելու:

Սա եզակի հնարավորություն է. Թուրքիայի ռազմական շրջանակներում և անվտանգության գերատեսչություններում հայ-թուրքական սահմանի բացումը գիտակցվում է իբրև իրենց շահերից բխող գործողություն: Որոշ քաղաքագետներ գտնում են, որ եթե սահմանը բացվի, և տնտեսական հարաբերություններ սկսվեն, դրանց կհետևեն դիվանագիտական հարաբերությունները, քանի որ անհրաժեշտություն կառաջանա կարգավորել հարկային, մաքսային, անվտանգության և այլ հարցեր: Փաստորեն հայ-թուրքական հարաբերությունների կայունացման և անվտանգության համար ավելի կարևորվում են տնտեսական հարաբերությունները:

Կարևոր հանգամանք է, որ Հայաստանն ամերիկացիներին և եվրոպացիներին առաջարկում է կայուն, բնական միջնորդի խաղահարթակ, որը կներառի Իրանը, նաև քրդերին, թե՛ Միջին Արևելքում, թե՛ դրանից դուրս:

ՀՀ արտաքին քաղաքականության ընտրության հնարավորությունները բավական սահմանափակ են, իսկ կոմպլեմենտար քաղաքականության հավասարակշռությունը վաղուց խախտված է: Ռուսաստանից մեծ կախվածությունը Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համար նկատելի դժվարություններ է ստեղծում: Ռուսաստանը Հայաստանը դիտարկում է իբրև պլատֆորմ տարածաշրջանում էներգետիկ ծրագրերի իրականացման համար (էներգետիկայի վաճառք Թուրքիային, Իրանին, վերամշակման գործարաններ և այլն) և ոչ թե որպես գործընկեր: Հայաստանի համար կարևոր է օգտագործել Թուրքիայում ձևավորված նոր իրադրությունը, թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին քաղաքականության փոփոխությունները և դրանց արդյունքում ձևավորվող նոր գիտակցումը: Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ձևավորողը պետք է լինի ոչ թե սփյուռքը, այլ ՀՀ-ն. սփյուռքը պետք է լինի ոչ թե առաջարկող, այլ հետևող: Կարևոր է, որ երկրի կառավարությունը կարողանա ճիշտ գնահատել ստեղծված իրավիճակը և օգտագործի այդ հնարավորությունները: Կարևոր մի հարց ևս. այսօր թուրքական ղեկավարության շատ անդամներ Ադրբեջանի հետ խնդիրներ են տեսնում՝ գիտակցելով, որ իրենց ընտրության հնարավորությունները սահմանափակվել են (ներառյալ հայ-թուրքական տնտեսական հարաբերությունները): Նրանք համարում են, որ թուրքական արտաքին քաղաքականությունը պատանդ է դարձել Ադրբեջանին ու Լեռնային Ղարաբաղի խնդրին, ինչը զրկել է Թուրքիային ինքնուրույն արտաքին քաղաքականության հնարավորությունից:

Կարևոր նկատառումներ

Սահմանի բացումն առանց դիվանագիտական հարաբերությունների ճիշտ չէ: Սահմանը կարելի է փակել, իսկ թուրքական դիվանագիտությունն այնքան ճկուն է, որ բացելու դեմ կարող է ստիպել շատ թանկ վճարել, երկրորդ՝ սահմանի բացումն առանց համապատասխան դիվանագիտական ու իրավական օրենքների կարող է անկանխատեսելի իրավիճակներ ստեղծել: Երրորդ՝ դիվանագիտական հարաբերություններն անվտանգության երաշխիք են, իսկ սահմանի բացումը՝ ոչ:

Մյուս նկատառումը. քրդական հարցի վերաբերյալ մեր արտաքին քաղաքականությունը բացարձակ անգործության է մատնված 1993թ-ից ի վեր: Քրդական

պրոբլեմը մեզ հետ անմիջապես կապված խնդիր է: Իսկ մենք, ցավոք սրտի, խուսափում ենք այս հարցի վերաբերյալ ոչ միայն դիվանագիտական քննարկումներից, այլև անվտանգության մարմինների միջև հարաբերություններ ստեղծելուց:

Մյուս կողմից չպետք է մոռանալ, որ ԱՄՆ-ն անկախ քրդական պետություն է ուզում միայն Իրաքի կոնֆեդերացիայի կազմում, ոչ թե քրդերի լիակատար անկախություն: ԱՄՆ-ն արդեն ունի թշնամիներ տարածաշրջանում՝ Աֆղանստան, Իրան և նա չի ուզում մեկ այլ թշնամի՝ ի դեմս Թուրքիայի: ԱՄՆ-ի շահերից չի բխում նաև Թուրքիայի ապակայունացումը, ուստի հայ-քրդական հարաբերությունների սերտացմանն ուղղված քաղաքականությունը հակասական հեռանկար ունի:

Բացի այդ, ցանկացած երկիր, այդ թվում ԱՄՆ-ը, ռազմավարական առումով ընդլայնվելով, կարիք ունի վերաձևավորել իր ենթակառուցյունները, առանց որի նախ՝ հնարավոր չէ ինֆորմացիոն փոխտեղեկատվություն ապահովել, երկրորդ՝ հնարավոր չէ ապահովել այդ տարածքներն անհրաժեշտ բոլոր տեսակի ռեսուրսներով: Ինչ-որ ժամանակ պետք է դադարեցնել ընդարձակման քաղաքականությունը և մտածել ապագայի մասին: Կա ազգային անվտանգության մինիմում և մաքսիմում. մինիմումն՝ ինքնությունն է. եթե ազգային ինքնությունը բարձր մակարդակի վրա է, ապա հասարակությունը կարող է առաջընթաց ապրել, իսկ մաքսիմումն այն է, երբ ինքնությունն ավելի նեղ է, քան տարածքը, և պետությունն ու հասարակությունը անկում են ապրելու:

Երրորդ. թեև Կարս-Ախալքալաք երկաթգիծը, ինչպես և Բաքու-Ջեյհան խողովակաշարը մեծապես դիտվում են որպես Հայաստանի տարածաշրջանային մեկուսացմանն ուղղված ծրագրեր, այդուհանդերձ դրանք ունեն նաև այլ նշանակություններ կողմերի համար: Հատկապես Կարս-Ախալքալաքը կարևոր է Թուրքիայի արևելյան շրջանների մեկուսացվածության նվազեցման, ինչպես նաև վրացական սահմանին ներկայություն ապահովելու տեսակետից: Կարևոր է նաև հասկանալ, որ հարցն ավելի շատ կապված է Ախալքալաք-Ախալցխա պրոբլեմի հետ, քան բուն Հայաստանի: Հայաստան-Վրաստան-Թուրքիա եռանկյունու հարցը միշտ անտեսվում է:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների մասին խոսելիս կարևոր է հստակ որոշել դիտարկման ուղղվածությունը՝ քաղաքական ու աշխարհաքաղաքական հարթություն,

թե դիցագաղափարական համակարգ: «Միֆի» գաղափարը հին սփյուռքի համար շատ կարևոր է. դա Ավետյաց երկրի կորստի հայտնի միֆն է, վերադարձը դեպի այդ հայրենիք/վերադարձ դրախտ: Իսկ թուրքերի մոտ կա մեծ կայսրության կորստի միֆը: Երկուսն էլ ընկած են ինքնության հիմքում: Մեզ՝ հայաստանցիներին համար սա փոքր-ինչ բարդ է հասկանալ, որովհետև մենք ԽՍՀՄ-ի ժամանակ էլ ունեցել ենք բարձր կառույցներ: Սփյուռքում էթնիկական ինքնապաշտպանությունը շատ ավելի ցածր մակարդակի վրա է: Այսինքն՝ միֆի գաղափարը հին սփյուռքի համար չափազանց կարևոր է: Ռեալ վերադարձ կա, թե ոչ, արդեն քաղաքականության խնդիրն է: Ինչու՞, որովհետև ներկայում մեր պատմական հողերում՝ Արևմտյան Հայաստանում, մենք ժողովրդագրական հիմք չունենք, ինչն էլ թուլացնում է տարածքային պահանջատիրությունը: Կան ծպտյալ հայեր, բայց նրանք ինքնության շուրջ միավորում չունեն, այսինքն՝ կառույցի և համակարգվածության մակարդակի վրա չեն: Այս երկու՝ դիցագաղափարական ու աշխարհաքաղաքական համակարգերից բխող գաղափարները, կարող են ինչ-որ տեղ համընկնել ցանցապետության դեպքում: